

## OSMANLI'DA "SİYAH" RENGİN KULLANIMINA VE TEMSİLİYETİNE İLİŞKİN BİR İNCELEME

Oya ŞENYURT\*

Atıf: Şenyurt, Oya. "Osmanlı'da "Siyah" Rengin Kullanımı ve Temsiliyetine İlişkin Bir İnceleme", *Sosyologca*, Sayı 22 (2021), s. 43-53.

**ÖZ:** Eski Türk devletleri ve İslam dini etkisiyle Osmanlı yönetiminin renklere ilişkin algısı, dine ve ırka ait sembollerle zenginleşerek tarihsel akış içinde biçimlenmiştir. Diğer taraftan bir renge sahip nesnenin veya öznenin içinde bulunduğu koşullara ve zamana göre taşıdığı anlam değişim gösterdiğinden devleti yönetenlerin renklere ilişkin algısı da değişim göstermiştir. Tanzimat öncesinde Osmanlı dünyasında giysilerdeki renk ayrımları gayrimüslim cemaatleri birbirinden ayırmaya yarayan bir kimlik niteliğindedir. Kıyafetler renklerle ayrıştığı gibi kıyafetlerin, pabuçların ve başlıkların üreticileri de renklere bağlı olarak iş bölümüne tabi tutulmuşlardır. Birbirlerinin giysilerini giymenin yasak olduğu bir ortamda elbise, pabuç ve başlıkların malzemelerinin renklerine bağlı olan üretimleri dinlere ve mekânlara ayrılarak sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda siyah rengin Tanzimat öncesi, kullanımı ve üretimi Hristiyanlara özgü iken Tanzimat sonrasında yönetimin kararıyla resmi bir statü kazandırılarak memur ve asker kıyafetlerinin simgesi haline getirilmiştir. Görüldüğü üzere renkler ve kıyafetler toplumun algısını şekillendirebilmektedir. Bu makalede devleti yönetenlerin siyah rengin kullanımına ilişkin kararları ve yorumları arşiv belgeleri ışığında değerlendirilerek ele alınmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Siyah, Tanzimat, Gayrimüslim, Kıyafet, Osmanlı.

### An Examination on the Using and Representation of "Black" Color in the Ottoman

**ABSTRACT:** The color perception of the Ottomans was formed by the influence of the old Turkic states and Islam. Symbols of this race and religion enriched the perception in the historical process. Since the meaning of the color of an object or subject changes according to time and conditions, the color perception of state administrators has changed accordingly. Before the Tanzimat period, the clothing colors of the Ottoman population are an identity that shows which community they belong to. It is forbidden to wear each other's clothing. The craftsmen of clothes, shoes and headgears are restricted as to which color they will produce and their production locations in this environment. Before the Tanzimat period black color was used and produced by Christians. After the Tanzimat period, it became the symbol of the officers and military clothes with the decision of the administration. As a result, the black color gained an official status. Colours and clothes can shape to society's imagination. In this article, the decisions and comments of the state administrators about the black color are evaluated in consideration of archive records.

**Keywords:** Black, Tanzimat, Non-Muslim, Clothing, Ottoman.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 19.08.2021

Kabul Tarihi: 11.12.2021

---

\* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, oya.senyurt@kocaeli.edu.tr, ORCID:0000-0002-4837-3960

## Giriş

Eski Türk devletleri ve İslam geleneği içinde Osmanlı yönetiminin renklere ilişkin algısı, dinlere ve ırklara ilişkin sembollerle zenginleşerek tarihsel akış içinde devamlılık göstermiştir. Çeşitli dönemlerde devlet yöneticilerinin aldığı bazı kararlar bu devamlılığın sağlanmasında etkili olmuş, renk algısı ve kullanımı hakkında geçmişle ilişki kurulmasını olanaklı kılmıştır. Osmanlı yönetiminin herhangi bir rengin kullanımına ilişkin aldığı kararların, renklerin sembolik değerleri hakkında bilgi sahibi olmamız açısından önemi bulunmaktaysa da, halktan kişilerin veya gayrimüslimlerin renk kullanımlarındaki tercihlerin yönetim nezdindeki algısı da önemli görünmektedir. Çeşitli çatışmalara ya da yasaklamalara yol açan bu durumlar, renklerin ayırıcı niteliğinin yönetimin kararlarında önemli bir rol oynadığını gösterir. Bu sebeple bazı renklerin yasaklanması bazı renklerin ise emir gereği kullanımı, topluluk içindeki etnik-dini grupların ayrıştırılması için kaçınılmazdır.

Bu makalede siyah rengin Osmanlı toplumunda kullanımına ilişkin örnekler değerlendirilmiştir. Osmanlı arşiv belgeleri içinde “siyah” renk adıyla yapılan aramalar sonucunda elde edilen bilgiler derlenerek, siyah renge ve kullanımına ilişkin tespit edilen bazı veriler başlıklar altında tasnif edilmiştir. Siyah rengin devlet yöneticileri tarafından kullanılması, aynı zamanda yönetimin siyah renge ilişkin kararları, siyah renkli nesnelere ilişkin yorumları, siyah renk üretimini mekân ve kişiler bağlamında sınırlamaları çeşitli başlıklar altında tasnif edilmiştir. Söz konusu tasnif sıralamasına göre, öncelikle Osmanlı’nın siyah renk algısı ve kullanımı eski Türk devletleri ve İslam geleneği içinde değerlendirilmiş, siyah kıyafet ve pabuçların giyilmesine ilişkin çizilen sınırlar belirlenmiştir. Siyah giysilerin yasaklanması, hediye edilmesi ve giyilmesinin şartları gözden geçirilerek, geleneksel algının izleri ortaya çıkarılmıştır. Bir kimlik niteliğinde olan ve gayrimüslim cemaatleri birbirinden ayırmaya yarayan giysilerdeki renk kuralları dışında, bu giysi ve pabuçların üreticileri de renklere bağlı olarak iş bölümüne tabi tutulmuşlardır. Birbirlerinin giysilerini giymenin yasak olduğu bir ortamda giydikleri elbise, pabuç ve terliklerin malzemelerinin renklerine bağlı olan üretimleri, din ve mekân ile Tanzimat’a kadar sınırlandırılmıştır. Diğer taraftan Osmanlı arşivindeki az sayıdaki belge yönetim dışında siyah rengin bayrak ve nesnelerle kullanımına ilişkin örneklerle ışık tutmaktadır. Bir protesto ve başkaldırı sembolü olan bu kullanımlar için çeşitli resmi yazışmalar yapılarak yönetime bilgi verilmiştir.

## Giysilerde Siyah Rengin Temsiliyeti

Çeşitli dönemlerde sultanların fermanlarıyla siyah rengin gayrimüslimler tarafından kullanılmasına ilişkin emirler verilmiştir. II. Selim (saltanatı: 1566-1574) devrinde, 1 Ağustos 1568 tarihinde kıyafetlere ilişkin yapılan düzenlemelerde, Hristiyan kadınların giyimlerinde siyah rengin kullanımına dair bazı kurallar getirilmiştir. Söz gelimi Ermeni kadınların, diğerleri gibi ferace giyemeyecekleri, bunun yerine külah ve kavuk altına giyilen bir çeşit takke, fahir terlik kullanacakları, içlerine de siyah ve kül rengi Bursa kutnusunu<sup>1</sup> giyecekleri kaydedilmiştir. Rum, Süryani gibi diğer gayrimüslim gruplara mensup kadınların ise kül rengi ve siyah ferace giyebilecekleri, feracelerinin astarlarının saçaklı olacağı tarif edilmiştir.<sup>2</sup>

II. Selim döneminde Nâsâra cemaatinin siyah şapka giymeye devam ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca yine bu dönemde İstanbul’da olan Yahudi ve Nâsâra cemaatinin

<sup>1</sup> Kutnu: Pamuktan yapılmış kumaş.

<sup>2</sup> Çiğdem İrtəm, “Osmanlı Kültüründe Renk Kavramı ve Sosyal Yapıya Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, 2014, s. 56-57.

tülbent sarmayıp, şapka, başmak, edik ve kapama giymeleri emredilmiş, İstanbul kadısına hüküm gönderilmiştir.<sup>3</sup> III. Murad döneminde 07.02.988/24 Mart 1580 yılında yazılmış bir evrakta kıyafet düzenlemelerine ilişkin Fatih Sultan Mehmed zamanındaki uygulamaların gözden geçirildiği dikkat çeker. Belgeye göre Fatih'in döneminde Yahudi cemaati kırmızı şapka giymiş, başmakları<sup>4</sup> ve edikleri<sup>5</sup> siyah olup, libasları (elbiseleri) boğasi<sup>6</sup> kapama olarak yapılmıştır.

07.02.988/24 Mart 1580 yılında İstanbul kadısına konuyla ilgili olarak yazılan hükümde; Yahudi cemaatine kırmızı şapka giydirilip, başmakların ve ediklerinin siyah, kapamaların boğasiden olması, Nâsâra cemaatine de tülbent giydirilmeyip siyah şapka kullanılması hakkında verilen fermanın uygulanmasına özen gösterilmesi bildirilmiştir.<sup>7</sup>

Gayrimüslimlerin seçemeyeceği renkler bir yana, seçmek zorunda oldukları renkler de mevcuttur. Bunlar arasında her ne kadar fermanlarda kıyafetin bütün olarak rengi açıklansa da asıl zorunluluk serpuşlarının rengi noktasında ortaya çıkmaktadır. Çünkü gayrimüslimlerin hangi millete ait olduğunu gösteren asıl ibare şapkalarıdır.<sup>8</sup> 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise, III. Selim (saltanatı: 1789-1807) Rumların siyah ayakkabılar giymelerini emretmiştir.<sup>9</sup> Siyah renk kıyafetlerin ve ayakkabıların kullanımının emirler doğrultusunda gayrimüslimlere yaptırım biçiminde uygulanması dikkat çekicidir. Kıyafetler üzerinden incelendiğinde siyah rengin Müslüman tebaa dışındakilerin giysilerinde kullanımının zorunlu hale getirilmesi siyah rengin Kur'ân'da kâfirlerin rengi olarak geçmesiyle ilişkisi olmalıdır.<sup>10</sup> Karanlığın görünen bütün gerçek objeleri örtmesi gibi,<sup>11</sup> siyah rengin kullanıcılarının da ilahî gerçeği görmezlikten geldikleri ve İslâmî gerçekleri örttükleri düşünülmüş olmalıdır. Bununla birlikte, fermanlarda zimmilere atfedilen renkler, İslam toplumlarında matem renkleri ile örtüşmektedir. Bu konuda seçim yapılırken toplum tarafından daha az arzulanan renklerin seçilmiş olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Gayrimüslimlerin kıyafetleri incelendiğinde gök mavi, mora çalan koyu mavi, kül rengi (gri)

<sup>3</sup> BOA. (Başkanlık Osmanlı Arşivi), A.{DVNSMHM.d. (Bâb-ı Asafi Defterleri), Dosya no: 39, Gömlek no: 556, s. 290, hüküm no: 556.

<sup>4</sup> Başmak: Eski bir ayakkabı adı. Yüzyıllar boyunca halk, asker, kadın ve erkek ve çocuklar tarafından giyilmiştir. Yemeni biçiminde, üstü açık ve ön kısmı parmakları tamamen örterdi. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* (Ankara: Sümerbank, 1967), 29.

<sup>5</sup> Edik: Diğer adı çekmedir. Kadın ve erkekler tarafından iş başında giyilen uzun, geniş, bol bir iş şalvarının, iş donunun adı. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* (Ankara: Sümerbank, 1967), 69.

<sup>6</sup> Boğasi: Astarlık seyrek dokunmuş bez. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* (Ankara: Sümerbank, 1967), 41.

<sup>7</sup> A.{DVNSMHM.d., Dosya no: 39, Gömlek no: 561, s. 292, hüküm no: 561.

<sup>8</sup> Hristiyanlar ve Yahudiler başlıklarından ve sarıklarından da tanınmaktadırlar. Adam C. Werner, *Padişahın Huzurunda: Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, çev., Türkis Noyan, (İstanbul, Kitap yayınevi, 2011), 79.

<sup>9</sup> Ebru Boyar ve Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, çev., Serpil Çağlayan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017, s. 196-197.

<sup>10</sup> Osmanlı belgeleri içinde Müslüman olmayanların kafir olarak ifade edildiği pek çok belgeye rastlanmış olması Osmanlı tebaası içindeki gayrimüslimlere de zaman zaman böyle bakılmış olduğunu göstermektedir. 14.04.963 tarihli belge bu açıdan dikkat çekicidir. Belgede, kafir suretine girip şapka ve kafir libası giyen ve bir dükkanı soyan Müslüman üç şahıs hakkında siyaset icrası talep edilmektedir (BOA., A.DVNSMHM.d., Dosya no: 2, Gömlek no: 248.

<sup>11</sup> Beşir Çelik, "Kur'ân-ı Kerim'deki Renkler ve Renk İfade Eden Kelimelerin Tahlili" Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2010, s. 34.

siyah, kırmızı ve sarı renklerin hâkim olduğu görülmektedir. Bu renklerde dikkat çekici olan faktör, renklerin İslam toplumlarında matemi çağrıştıran renklerden oluşmasıdır.<sup>12</sup>

Dede Korkut Hikâyeleri'nde yas dolayısıyla "kara giyinip-gök sarınma" (kara giyinip yeşil sarınma) ile karalı göklü yas çadırında söz konusu olan gök, yeşil renk olup, Türklerin tipik yas renklerinin, yani siyah ve yeşilin birlikte kullanıldığının ifadeleri olarak görülse de elbise rengi olarak siyahın keşiş kıyafeti ile ilişkisi bağlamında olumlu anlamlar yüklendiğini söylemek güçtür. Örneğin Dede Korkut'ta keşişler elbiseleri ile tarif edilerek, "kara donlu kafir" ya da "kara donlu azgın dinli kafir" olarak sıkça anlatılmaktadır. Bu sözlerden o çağlardaki Hristiyanların tamamen siyah kıyafet giydiği anlamı çıkmasa da,<sup>13</sup> Osmanlı toplumundaki Hristiyan ahalinin siyah elbise ve aksesuarları Osmanlı'nın son dönemlerine kadar kullanmaya devam ettikleri ve ibadet kıyafeti olarak gördükleri bunun da keşiş kıyafetinin bir model olarak kabul edilmesiyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Söz gelimi, 15 Teşrin-i sani 1315/27 Kasım 1899 yılında bir Rum papazı tarafından (belgede isim ve görev yeri belirtilmemekle birlikte, Darülaceze'ye bağlı Rum kilisesinin papazı olduğu tahmin edilmektedir) Darülaceze Müdüriyeti'ne yazılmış evrakta, dinsel adetleri gereğince Darülaceze'deki Rum kadınlar için kilise dâhilinde ibadet esnasında giyinmek üzere gerek görülen birer siyah elbise ile siyah baş örtüsünün satın alınması talep edilmiştir.<sup>14</sup>

18. yüzyılda gayrimüslimlerin siyah kıyafet parçalarını kullanmalarına ilişkin sıkça verilen fermanlara rağmen sultanların bu kararlarını imparatorluğun sonuna kadar aynı biçimde devam ettirdiğini söylemek güçtür. Tanzimat sonrasında gerek renk gerekse giyim kuşamdaki sınırlamalar ortadan kalkınca, kişilerin etnik kökenlerinin ve mesleklerinin kıyafetlerinden ayrıştırılması güçleşmiş, kontrollerin olmaması nedeniyle de farklı kimlikler altında tanınmamanın yolları kolaylıkla bulunmuştur. Söz gelimi, siyah renkli bir şapka kimliğin dışarıdan okunmasını engelleyen bir unsur olarak kullanılmıştır. 1905 tarihinde İtfaiye 3. tabur, 3. bölük mülaım-ı evveli sivil memuru Hüseyin Hüsnü adlı kişinin yazdığı bir evrakta, Karadeniz tarafından gelip Galata rıhtımına yanaşmış olan Pake adlı Fransız Kumpanyası'nın İmreti adındaki vapuru içinde başına siyah bir şapka takıp tüm memurlar tarafından Kürt Şakir adında bir Müslüman olduğu duyurulan zatın, Kürt Şakir olmayıp bundan iki buçuk ay önce irade ile 4. Ordu merkezi olan Erzincan Nizamiye İkinci Alayı'nın birinci taburunun Kolağası Abdürrezzak Efendi refakatiyle gönderilmiş olan Şehzade Yusuf Efendi'nin özel doktoru Yüzbaşı Bahattin olduğu ifade edilmiştir. Bu kişi İzzeddin Efendi'nin özel doktoru iken iki ay önce irade ile 4. Orduya gönderilmiş ancak oradan kaçmak için bindiği gemiyle Marsilya'ya firar etmiş, kimliğinin anlaşılması üzerine yakalanarak tutuklanmıştır.<sup>15</sup>

Tanzimat'tan sonra devletin bürokratik kadrolarındaki modernleşme ve resmi kıyafetlerin üniforma haline getirilme çabaları içinde siyah rengin kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Kuşkusuz bu durum, Müslüman topluluğun da siyah kıyafetler giymesini gerektirmiştir. 17 Mayıs 1306/29 Mayıs 1890 tarihindeki bir belgede ambarlarda imal edilen asker kıyafetlerinin siyah ceket ve pantolondan oluşan bir takım elbise olduğunu göstermektedir.<sup>16</sup> Ancak, 1911 yılında elbiselerin orduya bağlı askerlerin "alâmet-i fârikası" olması nedeniyle askerlikle ilgisi olmayan bazı memurların ve görevlilerin özel kıyafet

<sup>12</sup> Aktaran Ömer Faruk Bozkurt, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI - XVII. Yüzyıllar)", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2014, s. 26.

<sup>13</sup> Yaşar Bedirhan, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2011, s. 273.

<sup>14</sup> BOA., DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalem), Dosya no: 2276, Gömlek no: 152.

<sup>15</sup> BOA., Y.PRK.ASK. (Yıldız Perakende Evrakı Askeriye), Dosya no: 233, Gömlek no: 51.

<sup>16</sup> BOA., Y.PRK.UM. (Yıldız Perakende Evrakı Umumi), Dosya no: 17, Gömlek no: 10.

modellerinin asker elbisesine benzememesi gerektiği ifade edilmiştir.<sup>17</sup> Diğer taraftan pek çok vilayette memurların kıyafetlerinde çeşitlilik görülmüş ve bu durum uygun bulunmamıştır. Avrupa'da olduğu gibi çeşitli kademedeki devlet memurlarının memuriyetleri esnasında siyah pantolon ve siyah renkte setre, redingot giymeleri ve boyun bağlarının da elbise ile uygun olmasına itina edilmesi zorunlu hale getirilmiştir. İleride bu kuralın sürekliliğini sağlamak amacıyla tüm memurların siyah elbise giymeleri için irade çıkmıştır.<sup>18</sup>

Devlet görevlilerinin kıyafetlerindeki ayrışma ve tek tiplilik renklerle belirlendiğinden siyah rengin kullanımı mümkün hale gelmiştir. Söz gelimi, 30 Ramazan 1328/5 Ekim 1910 tarihinde mahkeme mübaşirlerine siyah çuhadan elbise giydirilerek asker elbisesine benzeyen kıyafet giyenlerin hemen menedilmesi, Kastamonu İstinaf Müdde-i Umumiyesi'ne tebliğ edilmiştir.<sup>19</sup> Bununla birlikte feslerde siyah rengin kullanımı hem estetik açıdan hem de İslam adetlerine aykırı bulunması nedeniyle uygun görülmemiştir. 4 Nisan 1315/16 Nisan 1899 tarihli bir belgede ipekli kumaştan yapılmış siyah renkli ve püsküllü kısa bir çeşit fes imal edildiği ve bu fesleri giyenlerin yüzlerine yakışmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca bazı yabancıların yatak odalarında ve dinlenme alanlarında giydikleri serpuşa (şapka) benzemesi nedeniyle kullanılması İslam adetlerine uygun olmayacağından satılmasının ve giyilmesinin menedilmesi gerektiği ifade edilmiştir.<sup>20</sup>

Diğer taraftan siyah rengin Kur'ân'da küfrü, azabı, şerri, öfkeyi, matem ve hüznü temsil etmesi dışında yas rengi olduğuna dair birçok örnek vardır.<sup>21</sup> Ahmed Bin Mahmud'un Selçukname eserinde Sultan Melikşah'ın oğlu Davud'un ölümü üzerine tutulan yastan şöyle bahsedilir: *"Türklerin hepsi İsfahan'da toplandılar. Ölü için ağlayıp sızlanarak gittiler. Atlara kara çullar giydirip saçlarını ve kuyruklarını kestiler."*<sup>22</sup> Türklerin renklere maddi anlamları yanı sıra manevi anlamlar yüklemesi örneğin siyahın yas elbisesi olarak kullanılması, Türkleri yaptıkları seyahatler aracılığıyla tanımış seyyahlar açısından şaşırtıcı bulunmuştur. Matem rengi olarak siyahın giyilmesi âdeti dışında,<sup>23</sup> Türklerin tipik yas rengi, siyah ile yeşilin birlikte kullanımı olarak tarif edilmektedir.<sup>24</sup>

Abbasi halifelerinden meşruluk fermanı alan Türk sülalelerinde de hükümlerlik sancakları siyahtır. Gaznelilerin bayrağı, Selçukluların ve Anadolu Selçuklularının da resmi renginin siyah olduğu düşünüldüğünde,<sup>25</sup> siyah rengin eski Türk devletlerinde millî renk olarak kabul edildiği söylenebilir ancak siyah aynı zamanda batıda olduğu gibi Türk toplulukları arasında da matem ve hüznün alameti olarak kullanılmıştır.<sup>26</sup> Osmanlı dünyasında ise koyu renkli elbiseler yası simgelerken, açık renkli elbiseler, barış ve zaferin temsili olarak kullanılmıştır. Söz gelimi, sultanlar siyah, mor ve koyu mavi renkte giysiler

<sup>17</sup> BOA., BEO. (Bâb-ı Âli Evrak Odası), Dosya no: 3808, Gömlek no: 285584.

<sup>18</sup> BOA., BEO., Dosya no: 1010, Gömlek no: 75689.

<sup>19</sup> BOA., BEO., Dosya no: 3808, Gömlek no: 285584.

<sup>20</sup> BOA., BEO., Dosya no: 1297, Gömlek no: 97211.

<sup>21</sup> Beşir Çelik, "Kur'ân-ı Kerim'deki Renkler ve Renk İfade Eden Kelimelerin Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2010, s. 34.

<sup>22</sup> Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011, s. 211.

<sup>23</sup> Elvin Yıldırım, "Türk Kültüründe Renkler ve İfade Ettikleri Anlamlar", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012, s. 1.

<sup>24</sup> Reşat Genç, *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009, s. 49.

<sup>25</sup> Reşat Genç, *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009, s. 48-49.

<sup>26</sup> Osman Turan, *Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998, s. 238.

cenazelerde kullanılmıştır.<sup>27</sup> Kanuni Sultan Süleyman'ın cenazesini karşılamaya gelen ve yeni tahta geçen II. Selim'in siyah çukadan elbise ve siyaha yakın renkte atlas kaftan giydiği bilinmektedir.<sup>28</sup>

Gerek Türk gerekse İslam dünyasında siyah kıyafet ve bayrak kullanımına ilişkin oluşan tarih boyunca ortaya çıkan nedensellikler Osmanlı dünyasında da benimsenmiş ve batı dünyasının matemini temsiliyeti olarak siyah rengi kullanmalarını ilişkin yaklaşımları, Osmanlı diplomasisinde farklı algılamalara sebep olmamıştır. Söz gelimi, 1801 yılında St. Michael katedralinde suikaste uğrayan Rus çarı Pavel Petroviç'in (1796-1801) vefatı nedeniyle Rus elçisinin katibinin yas kıyafeti olan siyah elbise ile Bâb-ı âlî'ye gelip haber vermesi hakkında belgeler böyle bir farkındalığın olduğuna dikkat çeker. İmparatorun tercümanı Fonton, elçi başkatibinin kural gereği Bâb-ı âlî'ye gönderilip reis efendi ve kethüdaya imparatorun değişeceğini resmi olarak açıklayacağını ifade etmiştir. Pavel Petroviç'in büyük oğlu I. Aleksandr'ın imparatorluk tahtına yeni geçmiş olması dolayısıyla adet gereği mektubu ve namesi elçi tarafından takdim edilecektir. Yeni imparator namesini hızlı biçimde göndermiş olduğundan burada da resmi olarak sunulmasının bir an önce yapılmasına özen gösterilmiştir.<sup>29</sup> Ancak, diplomatik gereklilikler elçinin siyah kıyafet ile mektup sunmasını anlamlı kılmaktaysa da; Hristiyan halk arasında yasin uzatılması ve siyah kıyafetin uzun süreler yas simgesi olarak kullanılması bazı bölgelerde yasaklanabilmiştir. İşkodra Mutasarrıflığı'ndan gelen ve 1864 yılında Meclis-i Vâlâ'ya havale edilen tahrirat ile eki olan mazbatadan anlaşıldığı gibi, İşkodra'daki halkın ölüm sonrasında bir sene süreyle siyah elbise giyerek yas tutması usulü bulunmaktadır. Yönetime uygun gelmeyen bu alışkanlık men edilmiş ve ulema ile eşraf da bu adetin son bulması için taahhüt vermiştir. Ayrıca siyah kıyafetle uzun süre yas tutulmasının son bulması için sultandan ferman istenmiştir.<sup>30</sup>

Siyah aynı zamanda hırsı, gücü, tutkuyu, saygınlığı, ağırbaşlılığı, kendine güveni ifade etmektedir.<sup>31</sup> Özellikle Osmanlı devlet görevlilerine gelen ve gönderilen hediyeler içinde siyah renkli kıyafetlerin ve kürklerin önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. Söz gelimi, 29.12.1208/28 Temmuz 1794 tarihinde yazıldığı tahmin edilen bir Hatt-ı Hümayûn'da Rus elçisi tarafından Rikâb-ı Hümayûn'da takdim için reis efendiye gönderilmek üzere; Rus imparatorundan gelen bir mektup, Türkçe tercümesi ve imparatorun hediyesi olarak sunulmak üzere bir siyah elbise ile bir de tilki kürkün varlığından söz edilmektedir.<sup>32</sup>

29.12.1202/10 Aralık 1787 tarihli olduğu ve I. Abdülhamid tarafından kaleme alındığı tahmin edilen bir başka Hatt-ı Hümayûn'da ise sultanın, kış mevsimi nedeniyle rahatsızlanan ve muhtemelen de soğuk algınlığı nedeniyle keyifsizleşen Sadaret Kaymakamı Esseyyid Mustafa Paşa'ya; dine ve devlete sadakat ile hizmet edenlere iki cihanda selamet, etmeyenlere de dünyada ve ahirette hakir kılması için Allah'a dua ederek siyah bir tilki kürk ihsan ettiği bildirilmiştir.<sup>33</sup> Ayrıca 19. yüzyılın sonlarında siyah elbisenin resmi

<sup>27</sup> Hikmet Öztürk ve Tarık Yazar, "Dokuma ve Motif Özellikleri Açısından Sembolik Değer Olarak Osmanlı Padişah Kaftanları ve Şifreleri", *Researcher: Social Science Studies* 5/10 (2017): 158.

<sup>28</sup> Ebru Baykal, "Osmanlılarda Törenler", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2008, s. 29.

<sup>29</sup> Elçinin önce Bâb-ı âlî'ye çağrılarak mektubu vermesinden sonra Divan-ı Hümayûn'da nameyi de takdim etmesi için bir organizasyon yapıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte elçinin Bâb-ı âlî'ye gelince kürk giydirilmesi ve donanmış bir at çekilmesi önerisi sultana iletilmiş ve III. Selim, "Gelsin at çekilsin divan dahi olsun" diye cevap vermiştir BOA., HAT., Dosya no: 271, Gömlek no: 15813.

<sup>30</sup> BOA., M.VL (Meclis-i Vâlâ), Dosya no: 991, Gömlek no: 17.

<sup>31</sup> Kürşat Eraslan, "Renklerin Kişi ve Toplum Hayatındaki Yeri Ve Önemi", Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2015, s. 31-32.

<sup>32</sup> BOA., HAT. (Hatt-ı Hümayûn), Dosya no: 35, Gömlek no: 1754.

<sup>33</sup> BOA., HAT., Dosya no: 20, Gömlek no: 973.

karşılaşmalarda geçerlilik ve zorunluluk kazandığı görülmektedir. 8 Nisan 1311/20 Nisan 1895 tarihinde Yıldız Sarayı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi'nden yazılmış bir evrakta, Sırp sefirine daha önce verilen ferman gereği siyah elbise ile gelmesi gerektiği haber verilmişse de; kendisinden gelen tezkirede üniforma giymiş olduğu ve elbiseyi değiştirmeye vakti olmadığı, saygı gereği üniforma giydiğini belirttiği anlaşılmaktadır.<sup>34</sup>

Osmanlı'da siyah rengin giyim kuşamdaki görünürlüğü özetlenirse; Tanzimat'tan önce Hristiyan topluluğun kıyafetlerinde kullanılması kural haline getirildiği söylenebilir. Bunun dışında devlet görevlilerine verilen veya gönderilen kıyafetlerde güç ve saygınlık sembolü olarak yer almıştır. Resmi karşılaşmalarda ve yas kıyafetlerinde kullanılmıştır. Tanzimat'tan sonra memurların kıyafetlerinde tek tiplilik yaratmak amacıyla siyah renk tercih edilmiştir.

### Siyah Pabuç Üretimini Etnik Kökenle Ayrıştırılması

1787-1792 yılları arasında Ruslara yapılacak sefere tayin edilen esnaf zümresinden olmaları nedeniyle iki tane çadır ile sefere çıkacaklarının girizgâhıyla başlayan bir arşiv belgesinde postalcılar esnafının görevli oldukları işin, siyah deri ve beyaz meşinin işlenmesi olduğu ifade edilmiştir. Konuyla ilgili olarak postalcılar esnafının dilekçelerinde "meta" mız diyerek sahiplendikleri "siyah sahtiyan ve beyaz meşin" in başka kişiler tarafından kullanılıp işlenmesi sebebiyle çalışma düzenlerinin ihlal edildiği anlatılmaktadır. Bununla birlikte, esnaf nizâmı gereği bu işi yapma görevinin kendilerine ait olduğunun belirtildiği bir fermanın yazılmasını sultandan talep etmişlerdir.<sup>35</sup>

Edirne'de siyah deri ve beyaz meşini imal edip, satan ve eskiden beri bu işin yapılması yetkisinin postalcılar esnafına ait olduğunu anlatan ve şikâyet içeren dilekçe gereği,<sup>36</sup> olayın açıklığa kavuşturulması amacıyla Valide Sultan evkafından Kumkapı civarında inşa edilen handa bir toplantı düzenlenmiştir. "Bakkam<sup>37</sup> kırmızısı ve siyah sahtiyan" dan mest, dirlik ve çetik dikiciliği fermanla kendilerine bırakılan 20 kişilik gayrimüslim dikici grubu<sup>38</sup> Müslümanlardan oluşan İstanbul'daki kavaf esnafının başkethüdası, yiğitbaşları ve söz sahibi ihtiyarlarla yüzleştirilmişlerdir. Söz konusu handa bulunan ve kiraladıkları odalarda yerleşmiş olan dikici grubunun, bakkam kırmızı ve siyah sahtiyandan mest, terlik ve çetik üretimini yaptıkları anlaşılmaktadır. Dikici grubu fermanla kendilerine bırakıldığını ifade ettikleri bu üretimin Müslüman bir usta tarafından yapılması durumunda söz konusu kişinin kalebend olacağının, zımmi ise küreğe mahkum edileceğinin kendilerine verildiğini söyledikleri emirde yazılı olduğunu öne sürmüşlerdir.

Ayrıca, kavaf esnafına mensup bazı Hristiyanların, toplantıda hazır bulunan Esseyid Hüseyin ve onun dışında taraftarları olan dikici esnafına ayakkabıları diktirip dükkanlarda sergileyerek, talip olan zımmilere satmalarıyla emrin karşısında davrandıkları da belirtilmiştir. Bununla birlikte, böyle bir durumun maaşlarının eksilmesine neden olduğu ve

<sup>34</sup> BOA., Y.PRK.TŞF. (Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi), Dosya no: 4, Gömlek no: 23.

<sup>35</sup> Postalcılar ve yamaklarının küçük arastada 22 dükkanları, arasta içinde 22 dükkanları ve dikicilerinin de yamak olduğu anlaşılmaktadır, ayrıca sefere çıkarken 2 adet çadır verilmesi sultandan talep edilmiştir. BOA., C.BLD. (Cevdet Belediye), Dosya no: 42, Gömlek no: 2075.

<sup>36</sup> BOA., C.BLD., Dosya no: 42, Gömlek no: 2075.

<sup>37</sup> Bakkam: Kırmızı boya ağacı, has ve tabii olmayan kumaş boyası anlamına gelen sözcük bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2003), 69.

<sup>38</sup> Meclis yiğitbaşı Serope, ustabaşı Kabril, ustabaşı Ohannes, ustabaşı Agop, ustabaşı Sahak ve ihtiyarlarda Ohannes, Kevork, Manuk, Tatus, Setrak, Mıgırdiç, Melkon, Kirkor, Konstantin, Abraham, Evannes, Mardiros, Estefan, Asvador, Mıgırdiç ve diğerlerinden oluşmaktadır.

içinde bulundukları vakfın iradının da bu sebeplerle eksik kaldığı ya da kesildiği bildirilmiştir. Bütün bu olumsuz durumlar sebebiyle kural dışı davrananlara tembihte bulunulması postalcılar esnafı tarafından talep edilmiştir.<sup>39</sup> Bununla birlikte, postalcılar esnafının dilekçelerinde iddia ettikleri emrin varlığı hakkında da bir inceleme yapılmış ve baş muhasebeye kaydı yapılmadığı gibi, Divan-ı Hümâyûn tarafından da emr-i şerif verildiğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Bunun üzerine 12 Rebiyülevvel 1202/22 Aralık 1787 tarihli evrakta kararın sultana bırakıldığı belirtilmiştir.<sup>40</sup>

Ancak sultanın postalcılar esnafını haklı gördüğü anlaşılmaktadır ki; sorunun çözümü ulaşması için ikinci bir toplantı yapılarak konu kesin bir karara bağlanmaya çalışılmıştır. Hristiyanlara ait olan ayakkabıları satan ve satın alan baş arasta, Tuğcular arastası, Tahtakale ve Balat arastası kavaflarındaki mevcut 2178 kuruşluk ayakkabıları satın alarak bu ayakkabıların tutarını toplantıdaki sahiplerine teslim ettikten sonra kavaflar bundan böyle dükkanlarına koyacakları ve Hristiyanlara satacakları ayakkabıları handa bulunan dikici esnafına diktirecekleri ve diğer dikicilere diktirmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Adı geçen gayrimüslim dikici esnafı dışında ayakkabıları dikip satmak için kendilerine getirenleri kolluğa verip Ağakapısı'na göndermek üzere de taahhüt etmişler ve bu taahhüde aykırı davrandıklarında emir gereği bedelini ödemeye razı olacaklarını da belirtmişlerdir.<sup>41</sup>

Etnik köken ayırımına bağlı giyim kuşam kuralları gibi renklere bağlı kıyafet, aksesuar ve ayakkabı üretimi de etnik köken, mekân, kişiler ve çeşitli kurallarla sınırlanmıştır. Söz gelimi, mavi pabuç giymekle yükümlü olan Yahudilerin pabuç ve mestlerini Yahudi esnafın üretmesi gibi bir ayırım bulunmaktaydı. Emirlerle ve fermanlarla belirlenen bu görev dağılımları, farklı esnaf kollarında 18. yüzyılın ortalarından itibaren geçersiz hale getirilmeye başlanmışsa da;<sup>42</sup> gayrimüslimlerin giyim kurallarına bağlı olarak pabuç ve mest üreten esnafın tekelliliğinin sona ermesi 19. yüzyılın başlarını bulmuştur. 5 Recep 1239/6 Mart 1824 tarihli bir belgede “dikici esnafı”nın sundukları bir arzuhalde, Yahudi taaifesinin ellerindeki ferman gereğince mavi mest ve pabuçları imal etme hakkına müdahale edilmemesi gerektiği halde siyah ve kırmızı deriden mest ve pabuç üreten diğer dikici esnafının da mavi mest ve pabuç imal ederek mevcut fermanın aleyhinde bir durum yarattıklarından; konunun mahkeme nezdinde çözüme kavuşturulması talep edilmiştir.<sup>43</sup>

Bu bağlamda, Haremeyn müfettişi, kaymakam, vakıf vekili, oda sahipleri ile her iki esnaf grubunun toplanarak yüz yüze görüşmeleri sağlanmıştır. Karşılıklı görüşmeler sonrasında mavi mest ve pabuç imal etme hakkının, Yahudi esnafa verilen bir emirle kesin olarak belirlendiği ortaya çıkmıştır. Satma ve alma tekelinin belirli kişilerde kalmasının kanunen yasak olduğu her iki esnaf grubuna bildirilerek, tüm dikici esnafına sarı, kırmızı, siyah ve mavi deri mest ve pabuç üretmeye izin verilmek üzere, Yahudi esnafına verilen sadece mavi mest ve pabuç üretimine ilişkin emrin kaydının lağvedilmesine kadı tarafından karar verilmiştir.<sup>44</sup> 29.12.1246/10 Haziran 1831 yılına ait bir belge ise İstanbul'da “dikici esnafı”ndan kırmızı ve siyah pabuç dikenlerin mekânlarını sınırlamıştır. Buna göre siyah

<sup>39</sup> BOA., C.İKTS. (Cevdet İktisat), Dosya no: 20, Gömlek no: 91.

<sup>40</sup> BOA., C.BLD., Dosya no: 42, Gömlek no: 2075.

<sup>41</sup> BOA., C.İKTS., Dosya no: 20, Gömlek no: 91.

<sup>42</sup> Oya Şenyurt, “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi,” *METU JFA* 26/2 (2009): 107.

<sup>43</sup> BOA., HAT., Dosya no: 627, Gömlek no: 30972.

<sup>44</sup> Dışarıdan gelecek esnafın da gedik sahiplerinin yanına yerleştirilmesi, üstat statüsünde olanlarının az miktarda mu'accele ile bu hanlarda gedik sahibi yapılması uygun görülmüştür. Bkz. BOA., HAT., Dosya no: 627, Gömlek no: 30972.

mest dikenlerin Vefa Hanı ve kırmızı mest dikenlerin de Mestçi Hanı'ndan başka yerlerde iş yapması yasaklanmıştır.<sup>45</sup>

### Osmanlı'da Siyah Bayrak ve Siyah Örtünün Temsiliyeti

Hiz. Muhammed'in üç sancağından birinin siyah olması, hükümlerle ilgili bir simge olarak, siyah bayrağın çeşitli Türk devletlerinde ya da ordu birliklerinde kullanılmasına neden olmuştur.<sup>46</sup> Sultan II. Mahmud'un, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusuna özgü olarak, üzerinde kelime-i şehadet ya da fetih ayetleri bulunan siyah bayrak yaptırmış<sup>47</sup> olması da Osmanlı yönetiminde siyah rengin, gücün ve hâkimiyetin temsili olarak kullanılmasının devam ettiğinin göstergesidir. Siyah bayrağın gerek Müslüman gerekse Türk dünyası için derin bir geçmişi ve anısı olmasına rağmen Osmanlı yönetiminin dışında veya farklı milletlerden kişiler tarafından kullanılması, olumsuz anlamlar taşımış ve idare açısından her zaman üzerinde durulması gereken bir konu haline gelmiştir. Siyah bayrak ya da siyah objelerin bir ayaklanma, protesto, ihtilal, savaş veya başkaldırının habercisi olarak görülmüş olduğuna ve kontrol altına alındığına şüphe yoktur.

Söz gelimi, 5 Recep 1321/27 Eylül 1903 tarihinde, Bulgaristan komiseri imzalı bir evrakta vilayet dâhilinde telef edilen fesat gruplarından söz edilerek onların "uğursuz ruhları"nın istirahati için Pazar günü kilisede yapılması kararlaştırılan ayinden sonra bu grubun üyelerinin fotoğraflarının ve askerler tarafından yakıldığı söylenen köyün adını içeren bir siyah levhanın sokaklarda dolaştırılarak halkın acılarını duyurmak için tören yapılacağı, şehrin siyah bayraklarla donatılarak aynı gün diğer şehirlerde de ayin yapılacağı bildirilmiştir.<sup>48</sup> Diğer örnek ise, 4 Zilkade 1322/10 Ocak 1905 yılında Hariciye Nezaretine yazılmış bir evrakta yer almaktadır. Buna göre, iki ay önce Macaristan'ın Romanya sınırı üzerinde bulunan Arşova Köyü'nde komisyoncu Hapdoşka adına Peşte'den gelmiş bir vagon dolusu patlayıcı madde dolu sandıklar çıkarılarak, siyah bayraklar asılı arabalarla gece zabtiyelerin gözetimi altında Kazaklar İskelesi'ne ve oradan da kayıklarla Sırbistan'ın bazı noktalarına sevk edilmiş, bu ihracat yıl içinde ikinci defa olarak ortaya çıkmıştır. Arabalara siyah bayrak asılmasının sebebinin, arabaların dinamit yüklü olmasından kaynaklandığı belgeden anlaşılmaktadır.<sup>49</sup> Siyah rengin savaş ve yaşamın sonlanması ile ilişkisi siyah bayrak ile ifade edilmiştir. Anlaşılabileceği gibi siyah bitmişlik, sona ermişlik, tecrübe ve olgunluğun en son noktası olarak tarif edilir.<sup>50</sup> Bu açıdan ışığın yokluğunu temsil eden kara sözcüğü, beyazın tersi olup, cenazelerde kullanılan kumaşın rengidir. Cenazelerde giyilen yas elbiseleri gibi tabutun örtüsü de siyah olmuştur. 11 Muharrem 1313/4 Temmuz 1895 tarihine ait bir belge Eyüp Ensari'nin tabutu üzerindeki örtünün uzun zamandır siyah kadifeden olduğunu kaydeder ve eskisinin aynısı olmak üzere yeniden siyah kadife üzerine sırma işlemeli bir örtünün imal edildiğini bildirir.<sup>51</sup>

<sup>45</sup> BOA., HAT., Dosya no: 774, Gömlek no: 36313.

<sup>46</sup> Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011, s. 210.

<sup>47</sup> Çiğdem İrtem, "Osmanlı Kültüründe Renk Kavramı ve Sosyal Yapıya Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, 2014, s. 50.

<sup>48</sup> BOA., Y.PRK.MK. (Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı), Dosya no: 16, Gömlek no: 8.

<sup>49</sup> BOA., BEO., Dosya no: 2480, Gömlek no: 185958.

<sup>50</sup> Necmettin Şahinler, *Siyah ve Yeşil (Kuran'da Renk Sembolizmi)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2002, s. 21.

<sup>51</sup> BOA., İ.EV. (İrade Evkâf), Dosya no: 10, Gömlek no: 10002.

### Sonuç

Osmanlı dünyasının siyah rengi kullanımının ve siyah renk algısının İslamiyet öncesi ve sonrası Türk topluluklarının bakış açısı ile biçimlendiği söylenebilir. Eski Türklerde siyah rengin Hristiyanların simgesi olarak görülmesi Osmanlı idarecilerinin kararlarında da etkili olmuştur. Tanzimat'tan önce Hristiyan kadın kıyafetlerinde siyah rengin kullanılması, Hristiyan erkeklerin ise siyah şapka ve siyah ayakkabı giymeleri emredilmiştir. Siyah ayakkabı üretiminin de Hristiyanlar tarafından yapılması kurala bağlanmıştır. Yönetimin dışında siyah nesne kullanımının sembolik anlamlar taşıdığı isyan, ayaklanma, protesto gibi faaliyetlerde ölümü simgelemesi amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Müslümanlar arasında matem rengi olarak algılanması dışında siyah renkli kıyafetlerin keşiş elbisesi ile ilişkilendirilmesi nedeniyle Tanzimat dönemine kadar gerek resmi kıyafetlerde gerekse gündelik hayatta Müslümanlar tarafından mesafeli durulduğu görülmektedir. Tanzimat sonrasında asker ve memur kıyafetlerindeki düzenlemeler ve resmi protokol gereği siyah kıyafet ve kıyafet parçalarının kullanımı gündeme gelmiştir. Dolayısıyla siyah, Tanzimat öncesi kullanımı ve üretimi Hristiyanlara özgü bir renk iken Tanzimat sonrasında yönetimin kararıyla resmi bir statü kazandırılarak memur ve asker kıyafetlerinin simgesi haline gelmiştir.

|                                                                                                       |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Etik kurul raporu:</b> Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.              |
| <b>Katkı oranı beyanı:</b> %100                                                                       |
| <b>Çatışma beyanı:</b> Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur. |

### Kaynakça

- Baykal, Ebru. "Osmanlılarda Törenler". Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2008.
- Bedirhan, Yaşar. *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2011.
- Boyar Ebru ve Kate Fleet. Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi. Çev., Serpil Çağlayan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Bozkurt, Ömer Faruk. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI - XVII. Yüzyıllar)". Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2014.
- Çelik, Beşir. "Kur'ân-ı Kerim'deki Renkler ve Renk İfade Eden Kelimelerin Tahlili". Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2010.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2003.
- Eraslan, Kürşat. "Renklerin Kişi ve Toplum Hayatındaki Yeri Ve Önemi". Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2015.
- Genç, Reşat. *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Genç, Reşat. *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2009.

- İrtem, Çiğdem. "Osmanlı Kültüründe Renk Kavramı ve Sosyal Yapıya Etkileri". Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, 2014.
- Koçu, Reşad Ekrem. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank, 1967.
- Kütük, Ahmet. "İslam/Türk Devlet ve Toplum Geleneğinde Renkler ve Anlamları". *Türkiyat Mecmuası* 24 (2014): 133-170.
- Öztürk, Hikmet ve Tarık Yazar. T. "Dokuma ve Motif Özellikleri Açısından Sembolik Değer Olarak Osmanlı Padişah Kaftanları ve Şifreleri." *Researcher: Social Science Studies* 5/10 (2017): 148-168.
- Şahinler, Necmettin. *Siyah ve Yeşil (Kuran'da Renk Sembolizmi)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Şenyurt, Oya. "Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi." *METU JFA* 26/2 (2009): 103-122.
- Turan, Osman. *Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998.
- Werner, C. Adam. *Padişahın Huzurunda: Elçilik Günlüğü, 1616-1618*. Çev., Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Yıldırım, Elvin. "Türk Kültüründe Renkler ve İfade Ettikleri Anlamlar". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

#### Arşiv Belgeleri

- İ.EV., 10/10002
- HAT., 271/15813, 35/1754, 20/973, 627/30972, 774/36313
- M.VL., 991/17
- Y.PRK.TŞF., 4/23
- C.BLD., 42/2075
- C.İKTS., 20/91
- A.{DVNSMHM.d., 39/556, 39/561, 2/248
- DH.MKT., 2276/152
- Y.PRK.ASK., 233/51
- Y.PRK.UM., 17/10
- BEO., 3808/285584, 1010/75689, 1297/97211, 2480/185958
- Y.PRK.MK., 16/8